

HANNA PUŁACZEWSKA, *WYCHOWANIE DO JĘZYKA POLSKIEGO W NIEMCZECH NA PRZYKŁADZIE RATYZBONY. DWUJĘZYCZNOŚĆ DZIECI Z PERSPEKTYWY RODZICÓW*, „Primum Verbum”, Łódź 2017,¹ ss. 223

Książka Hanny Pułaczewskiej włącza się w tradycję badań nad językiem polskim za granicą, przedstawioną m.in. w artykułach Władysława Miodunki [2010, 2014], a przede wszystkim w nurt badań nad funkcjonowaniem języka polskiego w Niemczech, reprezentowany m.in. przez prace Marii T. Michalewskiej [1991], Jana Mazura [1993], Małgorzaty Warchoń-Schlottmann [1996], Alicji Nagórko [1997], Bernharda Brehmera [2008; 2016], Bernharda Brehmera, Moniki Rothweiler [2012], Bernharda Brehmera, Agnieszki Czachór [2012], Tanji Anstatt [2013], Izabelli Błaszczuk [2015].

Hanna Pułaczewska podejmuje temat transmisji języka polskiego w rodzinach emigrantów mieszkających w Niemczech. Nowatorstwo jej podejścia badawczego polega na ukazaniu przekazu języka jako istotnego aspektu wychowywania dzieci. Jest to zatem praca z pogranicza socjolingwistyki i pedagogiki, stanowiąca bardzo pożyteczną lekturę nie tylko dla językoznawców, ale także dla szerszego grona czytelników zainteresowanych wychowywaniem dzieci w warunkach emigracji. Podstawę materiałową stanowią relacje 19 mieszkających w Niemczech polskojęzycznych matek, które w mniejszym lub większym stopniu przekazały dzieciom język polski, a także takich, które zdecydowały się na wychowanie dzieci tylko w języku niemieckim. Materiał został zebrany w latach 2014–2016 w Ratyzbonie. Respondentki żyją w warunkach rozproszonej emigracji. Autorka zauważa, że analiza tych wywiadów nie może być podstawą generalizacji wniosków na temat sytuacji wszystkich wywodzących się z Polski dwujęzycznych rodzin w Niemczech, jednak pewne elementy przedstawianego modelu mogą się powtarzać w odniesieniu do różnych lokalizacji i języków na terenie Niemiec, a także w innych krajach.

Książka składa się z sześciu części. Rozdział pierwszy *Polacy w Niemczech* przedstawia charakterystykę demograficzną i społeczną imigrantów z Polski na tle innych przybywających do Niemiec cudzoziemców. Do określenia migracji jako zjawiska społecznego w Niemczech używa się pojęcia <osoby z historią migracji> (niem. *Menschen mit Migrationshintergrund*). Do tej bardzo pojemnej

---

¹ Przedstawiana monografia ukazała się także w języku niemieckim pt.: *Mütter sprechen – Erziehung mit Herkunftssprache Polnisch am Beispiel Regensburg* (Philologia: Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse) (Deutsch) Taschenbuch – 1. Mai 2018.

kategorii zaliczają się obcokrajowcy; byli obcokrajowcy, którzy uzyskali obywatelstwo niemieckie; wszyscy niemieccy obywatele, którzy przybyli na terytorium dzisiejszych Niemiec po roku 1949 oraz dzieci rodzica, który należy do jednej z tych kategorii [Pułaczewska 2017, 11]. W roku 2014 Polacy stanowili 8,3% wszystkich zamieszkałych w Niemczech cudzoziemców. Są trzecią co do wielkości grupą językowo-kulturową, po obywatelach Turcji i „na ogół zrusyfikowanych przybyszach z byłego Związku Radzieckiego” [Pułaczewska 2017, 12]. Uważam, że ta druga wymieniona przez autorkę grupa jest zbyt uogólniona, tym bardziej że Związek Radziecki nie istnieje od 30 lat. Nie zmienia to faktu, że Polacy w Niemczech stanowią bardzo liczną grupę. Liczba obywateli polskich niemających podwójnego obywatelstwa wyniosła w roku 2014 zależnie od źródła informacji 468 lub 491 tys. W roku 2016 co dziesiąty obcokrajowiec wywodził się z Polski [Pułaczewska 2017, 12–13]. Poza tym w latach 1987–2010 do Niemiec przybyło 650 tys. przesiedleńców z terenów Polski, którzy niezwłocznie otrzymywali niemieckie obywatelstwo i nie byli odnotowywani w statystykach obcokrajowców [Pułaczewska 2017, 13]. Mowa tu o osobach pochodzących z terenów przyłączonych do Polski w 1945 roku, określanych w niemieckim prawie jako *Aussiedler*. Pojęcie to wyjaśnia Barbara Dietz:

The term *Aussiedler* was coined in the early 1950s as the influx of German minorities from east-central and southeastern Europe and the Soviet Union continued after the flight and expulsion during the immediate postwar years had come to an end. The Constitution of the Federal Republic of Germany (Article 116, paragraph 1) guarantees the admission of these persons as German citizens: “Unless otherwise provided by a law, a German within the meaning of this Constitution is a person who possesses German citizenship or who has been admitted to the territory of the German Reich within the boundaries of December 31, 1937 as a refugee or expellee of German ethnic origin or as the spouse or descendant of such person.” Decisive for admission as *Aussiedler* are the “German ethnicity” of the immigrants and the “expulsion pressure” in their county of origin. These criteria were formulated shortly after World War II, when millions of Germans fled or were expelled from territories east of the Oder and Neise rivers [Dietz 2011, 245].

Hanna Pułaczewska słusznie zaznacza, że język niemiecki wśród tej grupy był słabo znany z powodu antyniemieckiej polityki językowej w okresie powojennym oraz na skutek małżeństw z osobami polskojęzycznymi. Autorka odróżnia przesiedleńców (*Aussiedler*) od innych emigrantów pochodzących z obszarów Polski nienależących do niej w 1945 roku, ale zaznacza, że granica między tymi grupami jest „dość rozmyta”, chociaż w pewnej mierze mogła mieć wpływ na różnicę postaw wobec języka polskiego [Pułaczewska 2017, 13]. Uważam, że rozróżnienie między tymi grupami jest istotne i powinno być uwzględnione w wypadku kolejnych badań opartych na większej liczbie respondentów i wywiadów, zapowiadanych przez autorkę. *Aussiedler* różnili się od innych obywateli przyczynami wyjazdu: oprócz motywacji politycznych i ekonomicznych istotne były w wielu sytuacjach motywacje związane z poczuciem niemieckiej tożsamości narodowościowej. Po osiedleniu się w Niemczech otrzymywali niemieckie obywatelstwo i wielostronną pomoc socjalną od państwa, w tym bezpłatne kursy językowe. Ich pragnieniem było życie jak “Germans among Germans” (Niemcy wśród Niemców)

[Dietz 2011, 248]. Wśród tej grupy wyraźna była tendencja do wychowywania dzieci w języku niemieckim [Zielińska, Księżyk 2021].

W całej książce używane są wymiennie nazwy: *Polacy*, *polscy emigranci*, *polscy imigranci*, *Polacy, którzy przenieśli się do Niemiec*. Tu pojawia się pytanie: Jak należy definiować i rozumieć te kategorie? Czy te etykiety obejmują także tych, którzy mają obywatelstwo tylko niemieckie lub obydwa obywatelstwa? Czy osoba, która ma tylko obywatelstwo niemieckie i identyfikuje się z narodem niemieckim, ale przybyła z Polski, mieści się we wszystkich tych kategoriach, czy tylko w niektórych? Czy uprawnione jest nazywanie takich osób *Polakami*? Wydaje się, że ustalenie adekwatnych nazw kategorii przedstawianych grup jest konieczne w wypadku prowadzenia dalszych badań, ponieważ osoby, które przybyły do Niemiec nie stanowią jednolitej grupy pod żadnym względem: kulturowym, społecznym i językowym.

Autorka zauważa, że wobec dużej liczby imigrantów z Polski zaskakująca jest ich mała widoczność w mediach, badaniach socjologicznych i świadomości mieszkańców Niemiec w zestawieniu z dużą widocznością ludności napływowej z innych krajów [Pułaczewska 2017, 15–16]. Znamienne jest, że niewidoczność stała się inspiracją tytułu książki P.O. Loewa z roku 2014 *Wir Unsichtbaren (My niewidoczni)*, a także artykułów publikowanych w mediach niemieckich. Niewidoczność wynika z dużej integracji z niemieckim społeczeństwem. Potwierdza to ankieta przeprowadzona w roku 2006 przez Urząd do spraw Migracji i Uchodźców (Bundesrat für Migration und Flüchtlinge). Z analizy odpowiedzi na pytania zawarte w tej ankiecie wynikało, że przeważająca część imigrantów z Polski utrzymuje intensywne stosunki towarzyskie z Niemcami, ogląda niemiecką telewizję i czuje się związana emocjonalnie z krajem osiedlenia. Ponad połowa ankietowanych oceniła swoją znajomość języka niemieckiego jako dobrą lub bardzo dobrą. Osoby te pozytywnie także oceniają swoje samopoczucie w Niemczech [Pułaczewska 2017, 18–20]. W kontekście przybyszy z Polski nie mówi się w Niemczech o „problemie integracji”, jak w wypadku innych imigrantów.

Kolejnym czynnikiem demograficznym omawianym w książce Hanny Pułaczewskiej jest rodzaj pracy wykonywanej przez imigrantów z Polski. Rodzaj wykonywanej pracy pozwala na wyciąganie wniosków o obniżeniu statusu społecznego imigrantów w porównaniu z ich statusem w Polsce oraz niskiego statusu w porównaniu z ogółem ludności. Jako grupa Polacy uplasowali się w związku z powszechnie postrzeganą niską pozycją zawodową w niższej warstwie społecznej [Pułaczewska 2017, 23]. Autorka przedstawia także działalność polskich organizacji i mediów polonijnych, przytaczając m.in. dane z raportu Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Polaków w Niemczech charakteryzuje niski stopień zorganizowania, a język polski jest nieobecny w mediach [Pułaczewska 2017, 32]. Nauczanie języka polskiego w Niemczech prowadzą różne instytucje i zrzeszenia. Autorka omawia różnorakie formy nauczania języka polskiego i przepisy prawne tego dotyczące w Niemczech. Szczególną uwagę poświęca nauczaniu języka polskiego w Ratyzbonie. Podsumowując, można stwierdzić, że imigrantów z Polski charakteryzuje: 1) duża liczebność, 2) niewidoczność w sferze publicznej; 3) deklaszacja; 4) niski poziom zorganizowania. Ogólny obraz imigrantów z Polski autorka przedstawiła w sposób rzetelny i obiektywny na podstawie analizy różnorodnych źródeł statystycznych, oficjalnych raportów i publikacji w mediach.

Celem drugiego rozdziału książki pt. *Prestiż i przydatność języka polskiego w oczach mieszkańców Ratyzbony* jest omówienie postrzegania języka polskiego przez mieszkańców miasta, w którym prowadzone były wywiady. Ocena języka mniejszości przez otoczenie ma wpływ na motywacje dzieci i młodzieży do jego uczenia się i używania. Autorka przeprowadziła badanie ankietowe wśród dorosłych oraz dzieci i młodzieży w Ratyzbonie. Konstrukcja ankiety i zawarte w niej pytania mogą stanowić wzór dla innych badaczy zajmujących się problematyką prestiżu języka w warunkach dwujęzyczności. Oprócz pytań dotyczących bezpośrednio języka polskiego ankietowani byli proszeni także o określenie swojego stosunku do dwujęzyczności w sensie ogólnym. Zamiarem autorki było sprawdzenie, na ile ideologia językowa niesprzyjająca dwujęzyczności, wyrażana także przez niektórych polityków, ma wpływ na opinie mieszkańców miasta. Powodem umieszczenia tego bloku pytań było powszechne wśród rodziców obcojęzycznych doświadczenie skutków poradnictwa skierowanego przeciwko praktykowaniu dwujęzyczności, prowadzonego przez pediatrów, logopedów, przedszkolanki i nauczycieli [Pułaczewska 2017, 39]. Warto dodać, że debata przedstawiająca używanie języków mniejszościowych w Niemczech w niekorzystnym świetle, ukazana w książce Hanny Pułaczewskiej, wpisuje się w funkcjonujące w Europie dwie główne ideologie językowe, które są ugruntowane historycznie jako istotne dla procesu modernizacji i kształtowania się państw narodowych w XVII i XVIII wieku. Pierwsza z nich to wiara w normalizację języka, a druga w monolingwizm [Farr, Song 2011]. Zgodnie z tymi ideologiami idealny człowiek powinien mówić jednym znormalizowanym językiem, najlepiej językiem państwowym, a jeszcze lepiej językiem o dużym zasięgu kulturowym i społecznym (jak np. język niemiecki). Przekonania o szkodliwości dwujęzyczności pojawiają się w badaniach prowadzonych obecnie wśród imigrantów z Polski mieszkających w Niemczech [Zielińska, Księżyk 2021]. Wiara w wartość jednojęzyczności prowadzi do przekonania o szkodliwości wielojęzyczności w edukacji, co jest podstawą przytaczanego przez Hannę Pułaczewską szkolnego i medycznego poradnictwa skierowanego do rodziców pochodzących z innych krajów. Co ciekawe, mimo wspomnianych ideologicznych nacisków, tylko niewielki procent respondentów badanych przez Hannę Pułaczewską był skłonny upatrywać w używaniu języka polskiego w domu przeszkody w nauce, a znaczna część przypisywała mu wpływ pozytywny, co potwierdza brak uprzedzeń w stosunku do języka polskiego i pozytywne osądy na temat dwujęzyczności w ogóle. Jednocześnie użyteczność i prestiż języka polskiego otrzymały niską ocenę [Pułaczewska 2017, 47]. Pogląd taki wyrazili też ankietowani nauczyciele. Badania Hanny Pułaczewskiej pokazują, że w niemieckim społeczeństwie wbrew negatywnej narracji w oficjalnej debacie obecna jest tendencja do pozytywnego postrzegania dwujęzyczności i co ważne, używanie innego niż państwowy języka nie jest uważane za przeszkodę w edukacji dzieci. Oryginalny jest sposób konstruowania ankiety skierowanej do młodzieży i starszych dzieci. Język polski został zestawiony z językiem francuskim, który nie jest kojarzony z imigracją i jest nauczany w szkołach. Dwa języki stanowią dla siebie punkt odniesienia [Pułaczewska 2017, 55].

Celem rozdziału trzeciego *Wychowanie dwujęzyczne z perspektywy rodziców* jest przedstawienie różnorodności nastawień rodziców do przekazywania języka polskiego dzieciom wychowującym się w Niemczech. Autorkę interesuje,

w jaki sposób rodzice postrzegają proces przekazywania języka kraju pochodzenia. Pogłębiona analiza 19 wywiadów wykazała, że centralnymi kategoriami konceptualnymi organizującymi przekazywanie języka polskiego są *wychowanie, komunikacja, antagonizm, postawa i ustawiczna zmiana*. W model wpisują się także *doznania emocjonalne* związane z przekazywaniem języka polskiego i jego akwizycją przez dzieci [Pułaczewska 2017, 76]. Autorka analizuje postawy aksjologiczne rodziców wobec dwujęzycznego wychowania dzieci. Zostały omówione i zilustrowane obszernymi fragmentami wywiadów następujące postawy:

- *autonomistyczna* – rodzice szanują nastawienia i preferencje dziecka, traktując je jak autonomiczny podmiot. Przekazywanie języka polskiego następuje za zgodą dziecka;
- *opiekunicza* – rodzic kieruje się troską o dziecko, eliminuje możliwe zagrożenia i maksymalizuje przydatne mu zasoby i umiejętności. Przekazywanie języka polskiego następuje, gdy rodzice widzą w tym korzyść dla potomka. Język jest eliminowany, gdy jego używanie może stanowić dla niego jakieś zagrożenie;
- *relacjonistyczna* – podstawową wartością dla rodzica są jego relacje z dzieckiem, przy czym rodzic postrzega kontakt we własnym języku jako głębszy i serdeczniejszy;
- *kolektywistyczna* – wartością dla rodzica jest więź rodzinna, własna i dziecka z członkami dalszej rodziny. Język polski jest narzędziem, które ma umożliwić dziecku nawiązanie i utrzymanie więzi z krewnymi w Polsce;
- *patriotyczna* – wartością dla rodzica jest identyfikacja ze wspólnotą narodową. Rodzic przekazuje język polski, ponieważ pragnie udziału dziecka w polskiej wspólnotie narodowej;
- *ekonomistyczna* – rodzic traktuje język jako narzędzie komunikacji. O wyborze języka decyduje szybkość, łatwość i precyzja przekazu w rodzinie [Pułaczewska 2017, 83].

Dużo uwagi autorka poświęca antagonizmom w wychowaniu dwujęzycznym w rozdziale czwartym *Antagonizmy w wychowaniu do języka polskiego*. Przekazywanie języka rodzinnego w Niemczech nie jest działaniem neutralnym i może spotkać się z nieprzychylnym nastawieniem otoczenia społecznego. W rozdziale zostały przedstawione negatywne wypowiedzi zarówno w sferze politycznej, jak i naukowej oraz medialnej, a także przykłady antagonizmów między postawami rodziców a otoczeniem społecznym, m.in. bardzo ważne relacje między rodzicami a nauczycielami. Istotne dla decyzji o przekazywaniu języka są doświadczenia dyskryminacji i mikroagresji, omówione na przykładach fragmentów z wywiadów. Z negatywnymi reakcjami otoczenia muszą się zmierzyć zarówno rodzice przekazujący język polski dzieciom, jak i ci, którzy podjęli decyzję o nieprzekazywaniu języka. Autorka opisuje antagonizm między tymi dwiema kategoriami rodziców. Rodzice, którzy rozmawiają z dziećmi po polsku odnoszą się krytycznie do tych, którzy ulegli presji otoczenia, a zwłaszcza perswazji nauczycielek, i wybrali do komunikacji z dziećmi tylko język niemiecki. Okazuje się, że wybór języka w rodzinach pochodzących z Polski nigdy nie jest decyzją neutralną, zawsze spowoduje określone reakcje otoczenia społecznego. Mało znanym zagadnieniem w badaniu sytuacji językowej w rodzinach jest antagonizm między

rodzicami. W obliczu bezkompromisowego podejścia jednego z rodziców język polski jest wyeliminowany z komunikacji rodzinnej. Wiąże się to z negatywnymi konsekwencjami dla rodzica, który widzi w transmisji języka jakąś istotną wartość. W rozdziale piątym *Inne doznania emocjonalne w wychowaniu do języka polskiego* znalazło się omówienie pozytywnych aspektów przekazywania języka polskiego, jak np. możliwość celebrowania z dzieckiem własnego dzieciństwa przeżytego w tym języku – między innymi przez wspólne czytanie utworów literackich. Rozdział szósty *Ustawiczna zmiana* charakteryzuje zmienność procesu wychowania dwujęzycznego na tle przemian społecznych w Niemczech. Omawiane są różne przyczyny zmiany językowej w rodzinie, wśród których istotne jest ubożenie języka polskiego i wzrost znajomości języka niemieckiego rodziców.

Monografia Hanny Pułaczewskiej wnosi istotny wkład w badania nad przekazywaniem języka rodzinnego. Ukazuje codzienność dwujęzycznych rodzin i procesy decyzyjne w zakresie wyboru języka odpowiedniego do wychowywania dzieci.

Bibliografia

- T. Anstatt, 2013, *Polnisch als Herkunftssprache: Sprachspezifische Grammatische Kategorien bei bilingualen Jugendlichen* [w:] S. Kempgeni in. (red.), *Deutsche Beiträge zum 15. Internationalen Slavistenkongress. Minsk 2013*, München, s. 15–25.
- I. Błaszczuk, 2015, *Język polski w Niemczech. Wpływ języka niemieckiego na polszczyznę Polonii w Niemczech na przykładzie trybu przypuszczającego*, „Adeptus” nr 5, s. 64–70.
- B. Brehmer, 2008, *Morphologische Integration aktueller lexikalischer Transfers aus dem Deutschen bei polnisch-deutschen Bilingualen* [w:] B. Brehmer i in. (wyd.): *Aspekte, Kategorien und Kontakteslavischer Sprachen*, Hamburg, s. 57–74.
- B. Brehmer, A. Czachor, 2012, *Formation and distribution of the analytic future tense in Polish-German bilinguals* [w:] K. Braunmüller, Ch. Gabriel (red.), *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*, Amsterdam, s. 297–314.
- B. Brehmer, 2016, *Bestimmung des Sprachstands in einer Herkunftssprache: Ein Vergleich verschiedener Testverfahren am Beispiel des Polnischen als Herkunftssprache in Deutschland* [w:] *Glottodidactica XLIII/1*, Poznań. DOI: 10.14746/gl.43.1.3.
- B. Brehmer, M. Rothweiler, 2012, *The acquisition of gender agreement marking in Polish. A study of bilingual Polish-German speaking children* [w:] K. Braunmüller, Ch. Gabriel (red.), *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*, Amsterdam, s. 81–100.
- B. Dietz, 2011, *Aussiedler / Spätaussiedler in Germany since 1950* [w:] K.J. Bade, P.C. Emmer, L. Lucassen, J. Oltmer (red.), *The encyclopedia of migration and minorities in Europe: From the seventeenth century to the present*, Cambridge, s. 245–250.
- M. Farr, S. Juyoung, 2011, *Language ideologies and policies: Multilingualism and education*, „Language and Linguistics Compass” 5/9, s. 650–665.

- J. Mazur, 1993, *Język polski jako narzędzie komunikacji przesiedleńców z Polski do RFN* [w:] S. Gajda (red.), *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej: materiały konferencji z 23–25 IX 1992 r.*, Opole, s. 65–73.
- M.T. Michalewska, 1991, *Polszczyzna osób bilingwalnych w Zagłębiu Ruhry w sytuacji oficjalnej*, Kraków.
- W.T. Miodunka, 2010, *Dwujęzyczność, walencja kulturowa i tożsamość (e)migracji polskiej w świecie*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXVI, s. 51–71.
- W.T. Miodunka, 2014, *Dwujęzyczność polsko-obca w Polsce i poza jej granicami. Rozwój i perspektywy badań*, *LingVaria* 17, s. 199–226. DOI: 10.12797/LV.09.2014.17.12.
- A. Nagórko, 1997, *Język polski w Niemczech* [w:] S. Dubisz (red.), *Najnowsze dzieje polszczyzny. Język polski poza granicami kraju*, Opole.
- P.O. Loew, 2014, *Wir Unsichtbaren. Geschichte der Polen in Deutschland*, München.
- H. Pułaczewska, 2017, *Wychowanie do języka polskiego w Niemczech na przykładzie Ratyżbony. Dwujęzyczność dzieci z perspektywy rodziców*, Łódź.
- H. Pułaczewska, 2018, *Mütter sprechen – Erziehung mit Herkunftssprache Polnisch am Beispiel Regensburg* (Philologia: Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse)(Deutsch) Taschenbuch, Hamburg.
- M. Warchoń-Schlottmann, 1996, *Język Polski w Niemczech – Perspektywy zachowania języka etnicznego u najnowszej emigracji*, „Przegląd Polonijny” 22, s. 31–50.
- A. Zielińska, F. Księżyk, 2021, *Language shifts in the language biographies of immigrants from Upper Silesia residing in Germany*, “Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication”, <https://doi.org/10.1515/multi-2019-0127>.

Anna Zielińska

(Instytut Slawistyki PAN, Warszawa,

e-mail: azielinska@ispan.waw.pl)

ORCID: 0000-0002-0497-4916